

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

128:4. 2008

Borgaren och militärstaten

Den tidigmoderna stadens politiska kultur

Av Karl Bergman

Traditionellt har diskussionen om politisk kultur och tidigmodern tid i Sverige och stora delar av Norden koncentrerats till ett triangeldrama mellan kungamakt, adel och bönder. Det tycks finnas argument för detta förhållningssätt. De tidigmoderna städerna i Sverige var jämförelsevis små och borgerskapet var litet, vilket tycks motivera att borgerskapets position och roll fått en mer undanskymd plats.¹ En första kritisk reflektion över detta tillstånd är huruvida det är relevant att under denna period sätta ett etniskt prefix, "svensk", före beteckningen borgare eller framför ordet stad? Kan det vara så att prefixet bidragit till att blicken därmed begränsats av en nationell tankefigur där vi tenderat att underskatta borgerskapet genom att inte se borgerskapet som en nationellt eller etniskt gränsöverskridande social kategori. Ett sådant begränsande betraktelsesätt reducerar borgerskapets position som aktör i formandet av en politisk kultur och förhandlingspart gentemot exempelvis den svenska militärstaten.²

I ett avseende är det "svenska" borgerskapet väl undersökt: borgerskapets motstånd mot statsmaktens centraliserande ambitioner under 1500- och 1600-talen har tämligen grundligt undersökts. Kontroverserna kring 1619 års stadga för städerna blev tidigt föremål för sådan forskning.³ Konfrontationen

1. Samma typ av kritik framförs av Åsa Karlsson Sjögren och Peter Lindström i "Rätta borgare? Klass kön och språk i frihetstidens urbana politiska kultur", i Gabriel Bladh & Christer Kuvaja (red.) *Dialog och särart: människor, samhällen och idéer från Gustav Vasa till nutid*, Svenskt i Finland–finskt i Sverige 1, Helsingfors 2005, s. 125.

2. Jag använder begreppet militärstat i enlighet med Sven A. Nilssons definition: 1600-talets maktutövning och resursmaximering drevs framför allt av statsmakten som en aktör med militära intressen för ögonen. Sven A. Nilsson, *De stora krigens tid: om Sverige som militärstat och bondesamhälle*, Uppsala 1990. I de fall begreppet statsmakt används avser det denna militärstat och dess företrädare.

3. Se diskussionen om 1619 års stadga i Folke Lindberg, "1619 års stadga om städernas administra-

Karl Bergman, f. 1949, lektor i historia vid avdelningen för fysisk planering vid Blekinge tekniska högskola. Han disputerade 2002 på avhandlingen *Makt, möten gränser: skånska kommissionen i Blekinge 1669–70*. Bergmans forskning är numera inriktad mot tidigmodern tid, urbanhistoria, politisk kultur samt mötet mellan civilt och militärt. Bland senare publikationer kan nämnas "Bröd och brännvin: örlogsflottans försörjning och tidigmodern produktion", *Historisk tidskrift* 2007:1.

Adress: Fysisk planering, Blekinge tekniska högskola, 371 79 Karlskrona

E-post: kalle.bergman@bth.se

mellan statsmaktens ambitioner och borgerskapet har undersökts i städer som Halmstad, Göteborg, Linköping, Gävle, Helsingborg och Stockholm.⁴

Statsmaktens ambitionsnivå och de militära målens betydelse vid stadsgrundningar har poängterats av flera forskare.⁵ Inte minst gällde detta de nyanlagda städerna i de provinser som Sverige erövrade under tidigmodern tid.⁶ Till denna kategori hörde Karlskrona. De strukturella aspekterna och drivkrafterna bakom svenska stadsgrundningar har varit föremål för en ingående diskussion bland svenska forskare.⁷ Konfrontationen eller de konflikter som uppstod i detta möte mellan borgerskap och militärstat under denna tid har till en del förklarats med överhetens strategi att byråkratisera och professionalisera stadsförvaltningen.⁸

Det dominerande intrycket blir, något generaliserat, att den starka staten agerade målmedvetet och borgerskapet svarade med motstånd mot statsmaktens initiativ. Sakta tvingades dock borgerskapet att ge vika. Borgerskapets motstånd kunde vara mer eller mindre långdraget och framgångsrikt. Dag Lindström har exempelvis visat hur skickligt borgerskapet kunde utöva sitt motstånd genom förhållandets praktik.⁹

Det jag saknar och som jag vill tillföra detta forskningsområde är ett processuellt perspektiv där interaktionen mellan statsmakt och borgerskap ställs i centrum och där *både* statsmakt och borgerskap tillmäts möjlighet att ha påverkat skeendet. Resultatet bidrog till formandet av en politisk kultur. Ett sådant synsätt förutsätter att vi inte utgår från att resultatet av mötet

tion", *Svenska stadsförbundets tidskrift* 1937; Sixten Humble "Stadgan om städernas administration: en undersökning på 1600-talet i promulgationsfrågan", *Historisk tidskrift* 88, 1968; Lars Ericson, *Borgare och byråkrater: omvandlingen av Stockholms stadsförvaltning 1599–1637*, Stockholm 1988 s. 95–97.

4. Anders Olsson, *Borgmästare, bastioner och tullbommar: Göteborg och Halmstad under statligt inflytande 1630–1660*, Lund 1995; Åke, Sandström, *Mellan Torneå och Amsterdam: en undersökning om Stockholms roll som förmedlare av varor i regional- och utrikeshandel 1600–1650*, Stockholm 1990; Robert Sandberg, *I slottets skugga: Stockholm och kronan 1599–1620*, Stockholm 1991; Annika Sandén, *Stadsgemenskapens resurser och villkor: samhällsyn och välfärdsstrategier i Linköping 1600–1620*, Linköping 2005.

5. Gunnar Artéus, "En vetenskapligt obelyst lokalsamhälletyp: den svenska garnisonsstaden 1620–1985", i Gunnar Artéus & Kari Selén (red.), *Den nordiska garnisonsstaden*, Helsingfors 1992; Sven Lilja, *Tjuvehäl och stolta städer: urbaniseringens kronologi och geografi i Sverige (med Finland) ca 1570-tal till 1810-tal*, Stockholm 2000, s. 277.

6. Birgitta Ericsson, "De anlagda städerna i Sverige 1580–1800", i G. Auten Blom, *Urbaniseringsprocessen i Norden*, 2, Trondheim 1977; Lars Ericson, "Absolutism eller nationalism: till frågan om försvenskningen av magistaterna i de erövrade danska provinserna under 1600-talet", *Karolinska förbundets årsbok* 1984.

7. Lilja 2000, s. 270–280; angående forskningsdiskussionen, se Liljas forskningsöversikt, s.st., s. 18–23.

8. Ericson 1988, s. 336–340; se även Olsson 1995, s. 85–115.

9. Dag Lindström, "Förhållandets praktik: en politisk och social strategi i det tidigmoderna Sverige", *Historisk tidskrift* 125, 2005.

statsmakt–borgerskap ensidigt bestämdes av en stark statsmakt som körde över ett borgerskap som ensidigt befann sig i en försvarsposition. Båda parter deltog i processen utifrån en maktposition, även om den var asymmetrisk. Utgångspunkten för den ansats som presenteras är en föreställning om att det under tidigmodern tid utvecklades en förhandlingskultur som utgick från en uppsättning normer och värderingar där parterna agerade inom en hierarkisk ordning som tillät även underordnade parter att agera tämligen kraftfullt. Dag Lindström har visat hur detta fungerade i en stad, på lokalplanet, och jag menar att Harald Gustafssons diskussion om hur konglomeratstaten fungerade även visat att statsmakten måste förhandla utifrån maktpolitiska realiteter utan att förhandlarna på förhand kunnat förutsätta slutresultatet.¹⁰

Det perspektiv som presenteras innebär att det blir intressant att ställa frågan om vilken roll den svenska militärstaten hade i formandet av en politisk kultur där förhandlingar var ett viktigt element. Mina frågor kring detta problemområde har formats i mötet med ett internationellt forskningsläge där olika kommunikationsmönster undersökts för motsvarande epok. Debatten har även aktualiserat frågor kring kronologi och periodisering. Framför allt har man inom detta fält diskuterat begreppsparat tidigmodern tid respektive den moderna perioden. Forskningsdebatten har rört sig kring Jürgen Habermas och hans beskrivning av den borgerliga offentlighetens framväxt, så som den i hans beskrivning utvecklades, främst under 1800- och 1900-talen. Kritiken mot Habermas har bland annat skjutit in sig på hans periodisering, där han tydligt tycks särskilja tidigmodern tid från den moderna och där borgerskapet tämligen ensidigt framstår som bärare av "det nya". Periodiseringsproblematiken har också lett till en underliggande frågeställning om relationen mellan städer, borgare och militärstat under övergången till den moderna.

Ett vidgat kommunikationsbegrepp och ett icke-institutionellt betraktelsesätt

En kritik av Habermas' begrepp borgerlig offentlighet har handlat om fokuseringen på 1800- och det tidiga 1900-talet. Andreas Gestrich menar att den individualiseringsprocess som i Habermas' tolkning framför allt knyts till det borgerliga genombrottet under 1800-talet kan kritiseras. Gestrich menar att en mentalitetsförändring med allt större fokus på självreflektion, ett sökande efter en uppriktighet och överensstämmelse mellan ett individuellt inre och

10. Lindström 2005. Se exv. Harald Gustafsson, "Skånelandskapen i den svenska konglomeratstaten: ett europeiskt perspektiv", i Stig Alenäs (red.), *Roskildefreden 350 år: från danskt till svenskt kyrkoliv*, Lund 2008.

en yttre värld, kan knytas till en religiös diskurs. Framför allt betonar Gestrich 1700-talets pietism som en dynamisk kraft som ledde till en kritisk och ifrågasättande attityd.¹¹ Det var i ett spänningsfält mellan adel, ”de lärda” och pöbeln som en politisk borgerlig offentlighet formades, menar han.¹² Behovet av en öppen information ökade under denna tid i det tyska området och ett kritiskt och allt mer individualistiskt förhållningssätt till absolutismen utvecklades. Denna utveckling kan knytas till en betydligt bredare grupp än just borgerskapet i städerna. Det handlar i Gestrichs analys om en strukturell process och om en mentalitetsprocess på individnivå. Den strukturella nivån handlar om förändringar och de behov som föds i en samhällssituation där de olika stånden allt mer drogs in i samhälleliga processer där kommunikation krävdes och där behovet av information ökade. Det handlade också om ökad ståndscirkulation och rörlighet i samhället.¹³

Peter Lake och Steve Pincus har kritiserat engelska forskare för att låta den engelska revolutionen och inbördeskriget under 1600-talet utgöra en vattendelare mellan två åtskilda perioder. Borgerskapets genombrott i England under 1700-talet framstår utifrån detta perspektiv alltför starkt som en särutveckling i förhållande till utvecklingen på kontinenten. De båda forskarna menar att undersökningar av institutionella förändringar i samband med framväxten av offentliga sfärer kan synliggöra en utvecklingslinje som visar hur den efterreformatoriska perioden hängde samman med den efterrevolutionära perioden.¹⁴

Utifrån detta perspektiv har Peter Lake och Michael Questier diskuterat den efterreformatoriska tiden i England. De framhåller att konflikten mellan protestanter och katoliker tvingade staten att agera, vilket i sin tur tvingade kritikerna till motaktioner. Samtidigt erbjöd protestantismen en idémässigt legitimerad bas för kommunikation mellan individ och samhälle. Men det var staten som tog initiativ till en kommunikation med invånarna; detta skedde via olika kommunikativa tekniker och via olika arenor.¹⁵

11. Andreas Gestrich, *Absolutismus und Öffentlichkeit: Politische Kommunikationen in Deutschland zu Beginn des 18. Jahrhunderts*, Göttingen 1994, s. 73.

12. Gestrich 1994, s. 77.

13. Gestrich 1994, s. 17, 69f., 75.

14. Peter Lake, Steve Pincus, ”Rethinking the public sphere in early modern England”, *Journal of British studies* 45, 2006, s. 270–293.

15. Peter Lake, Michael Questier, ”Puritans, Papists, and the public sphere in early modern England: the Edmund Campion affair in context”, *The journal of modern history* 72, 2000, s. 587–628, se även Zaret, *Origins of democratic culture: printing, petitions, and the public sphere in early-modern England*, Princeton 2000, s. 272–275.

Inom nordisk forskning har Jens Arup Seip på ett likartat sätt kritiserat en kronologisk epokindelning som entydigt skiljer det absolutistiska från det demokratiska moderna. I detta fall handlar det om vad som dolts respektive synliggjorts vid enväldets upphörande i Norge 1814. Seip har i sin undersökning, som rör sig på ett idémässigt och statsrättsligt plan, sökt efter icke-absolutistiska element inom den absoluta staten för att försöka förklara den jämförelsevis konfliktfria övergången från furstestat till det han benämner ett friare författningssystem. Slutsatsen blir att skiftet kanske inte var en så stor omkastning av tankelivet som eftervärlden föreställt sig.¹⁶

Fokuseringen på kommunikation och offentlighet, men med förflytning av fokus från Habermas 1800-tal till tidigmodern tid, har konsekvenser för vilka analytiska begrepp som kan vara användbara för att analysera dessa förhållanden. En annan kritik mot Habermas handlar om hans starka fokusering på skriftlig och institutionaliserad kommunikation. Den borgerliga offentligheten tenderar att bli en domän, ett subjekt eller en institution, menar exempelvis Harold Mah. Han påpekar att den mångfald och diversitet som egentligen ryms i Habermas' teori därmed inte framträder och kampen om makten inom den framväxande offentligheten osynliggörs. Mah vill lyfta fram hur intressepolitik och aktörers maktutövning påverkade framväxten av en borgerlig offentlighet. Den uppgift som historikerna står inför är att förklara den process där den egna gruppens intressen kom att framstå som universella värden. Den borgerliga offentligheten var inte ett självklart och rationellt resultat av borgerskapets verksamhet – det handlade i högsta grad om makt. Hur gick den auktorisation till där en ny gemenskap formades och gjorde det bättre argumentet till enda auktoritet, frågar sig Mah.¹⁷ Enligt Gestrinch gäller det att se de icke textbundna kommunikationsformerna och att se bortom en schablonbild av absolutismen, att – liksom för Seip – se det icke-absolutistiska i absolutismen.¹⁸

David Zaret ansluter till det kritiska synsätt som redovisats och han betonar hur kommunikativa praktiker växte fram i England som ett resultat av en speciell historisk, religiös och politisk kontext. Som ett icke avsiktligt resultat av denna process fick den allmänna opinionen en roll att spela i den politiska

16. Jens Arup Seip, "Teorien om det opinionstyrte enevælde", (Norsk) *Historisk tidsskrift* 58, 1957–1958, s. 397–463.

17. Harold Mah, "Phantasies of the public sphere: rethinking the Habermas of historians", *The journal of modern History* 72, 2000, s. 154–156, 159f., 168, 177.

18. Gestrinch 1994, s. 16–18.

utvecklingen.¹⁹ Zaret framhåver att vi bör undersöka hur den process såg ut som medförde att de sedvanerättsliga kommunikativa formerna, präglade av rådande privilegier och med tidens starka sekretessföreskrifter, kunde överskridas och transformeras till mer offentliga former där allmänheten fick en roll att spela.²⁰ Koncentrationen bör riktas mot hur en dialogisk ordning uppstod framför allt i konfliktsituationer och som ett resultat av historiska, religiösa politiska förhållanden och i samspel med de kommunikativa praktiker som var förhärskande.²¹ Även Robert Darnton har likt andra kritiker av Habermas arbetat med ett utvidgat kommunikationsbegrepp som mer tar hänsyn till tidigmoderna förhållanden.²²

Ett utvidgat kommunikationsbegrepp innebär även konsekvenser för vilka arenor som kan komma i fråga för en analys. De forskare som redovisats ovan har talat om offentliga sfärer eller olika kommunikativa arenor. Anthony J. La Vopa menar i en kritisk granskning av hur forskare behandlat upplysningstiden hävdad att makten och maktens institutioner ofta ställts i skarp motsatts till maktens kritiker. I stället bör vi, enligt La Vopa, fokusera på mötesplatserna där en socialisering skedde och där nya gemenskaper började formeras. Domstolarna var under upplysningstiden en sådan plats där tjänstemännen och delar av borgerskapet mötte adel och företrädare för det gamla samhället.²³ Frågan är om inte denna mötesplats fanns också under 1600-talet då borgerskapet mötte företrädare för den svenska militärstaten i rådhusrätt och på rådstuga.

I Sverige kan Patrick Wintons och Karin Sennefelts undersökningar framhållas som exempel som till stora delar ansluter till den tradition som redovisats ovan. Winton har i *Frihetstidens politiska praktik, nätverk och offentlighet 1746–1766* undersökt den politiska offentligheten, dess uttrycksformer och begreppets tillämplighet i frihetstidens politiska liv.²⁴ Winton argumenterar för ett icke-institutionellt perspektiv, där blicken i stället bör riktas mot en praktik som inbegriper politikens sociala dimensioner och som en konsekvens av detta framträder ett mer mångfacetterat interaktionsmönster. Winton menar att detta perspektiv varit förbisett i svensk forskning om frihetstiden.

19. Zaret 2000, s. 133f., 166f., 175–177, 181, 217, 267f.

20. Zaret 2000, s. 16, 57–61, 211, 215.

21. Zaret 2000, s. 168, 177, 192.

22. Robert Darnton, *Public opinion and communication networks in eighteenth-century Paris*, <http://www.historycooperative.org/ahr/darnton_files/darnton/pocn/index.html>, 3/7 2007.

23. Anthony J. La Vopa, "Conceiving a public: ideas and society in eighteenth-century Europe", *The journal of modern history* 64, 1992, s. 89.

24. Patrik Winton, *Frihetstidens politiska praktik: nätverk och offentlighet 1746–1766*, Uppsala 2006.

Skälet till det är att man framhållit det särskiljande i Sveriges historia på bekostnad av likheter med utvecklingen i andra länder.²⁵

För Karin Sennefelt står ett utvidgat kommunikationsbegrepp i centrum. Sennefelt har lyft fram kommunikationstekniker och arenor som understryker att interaktionen mellan undersåtar och överhet under 1700-talet var mångskiftande.²⁶ Framhävandet av en uppfattning om människans individuella dygder på bekostnad av en uppfattning om de korporativt förvärvade egenskaperna tycks ha öppnat dörrar till offentligheten, menar Sennefelt.²⁷

Det forskningsläge som redovisats lyfter fram ett perspektiv där en traditionell kronologisk uppdelning mellan tidigmodern och modern tid kan vara problematisk då den tenderar att förbise processer som sträcker sig över den kronologiska uppdelningen; i stället överbetonas brottet med det förflutna. Detta sker oavsett om vi undersöker en borgerlig offentlighets framväxt eller ett vidare begrepp som politisk kultur. I min egen forskningsansats är det den politiska kulturens framväxt och dess förbindelse med absolutismen och militärstaten som tenderar att förpassas till det förflutna utan kontakt med moderniteten. Det forskningsläge som redovisats anger en väg att analysera en process som sträcker sig från tidigmodern tid in i det moderna.

En analys av en framväxande politisk kultur med inslag av offentlighet och en förändrad kommunikationsstruktur förutsätter ett vidare kommunikationsbegrepp än det som Habermas presenterade. Begrepp som kommunikativa praktiker och dialogisk ordning vidgar kommunikationsbegreppet, de är inte knutna till fixerade tidsbundna institutioner på det sätt som exempelvis Habermas' begrepp borgerlig offentlighet är. Inom de kommunikativa praktiker kan vi sedan diskutera vilken roll som dialog, rationalitet och tillgången till information hade. En central fråga när det gäller information är makt och makten över informationen.

Offentlighet och tillgång till information påverkar maktrelationerna i ett samhälle. En sida av denna maktrelation handlar om de arenor eller de institutioner där informationen blev tillgänglig. En annan sida handlar om relationen mellan det privata och det offentliga. Där offentligheten växer till problematiseras eller utmanas också betydelsen av det privata. Även frågor om professionalisering och byråkratisering handlade om maktrelationer. Pro-

25. Winton 2006, s. 23–25.

26. Karin Sennefelt, *Den politiska sjukan: dalupproret 1743 och frihetstida politisk kultur*, Hedemora 2001; dens., "Gatans medborgare: förhandlingar om politisk habilitet i frihetstidens smådeskrifter", *Scandia* 73, 2007 s. 27–57.

27. Sennefelt 2007.

fessionalisering och byråkratisering, även i en mer utvecklade form, innebar en utvidgning av den offentliga makten som hade konsekvenser för den privata sfären. Begreppet dialogisk ordning måste också relateras till begreppet makt. Den dialogiska ordningen, som utvecklades ur en mer generell interaktionsprocess, formades ur de konkreta maktrelationerna. Avsikten med begreppet konfliktkontext, slutligen, är att synliggöra de maktpolitiska ramarna som angav gränser för den interaktion och den dialogiska ordning som kom att utvecklas.

Källmaterialet för denna undersökning utgörs av protokoll från magistratens överläggningar, rådhusrättens förhandlingar och den allmänna rådstugan åren 1683 till 1693. Här finns ingen anledning att skilja på rådstuga och rådhusrätt. Rådstugan flöt nästan obemärkt över i rådhusrätten och frågeställningarna från den ena arenan flöt över i den andra. Det som står i centrum här är mötet och interaktionen mellan militär och borgerskap oavsett om det skedde i rätten eller på allmän rådstuga.

Borgerskap och militär, konfliktkontext

Fokus i denna undersökning riktas mot mötet mellan borgerskap och den svenska militärstatens representanter åren 1682–1693 i samband med att örlogsstaden Karlskrona anlades. När staden Karlskrona fick sina stadsprivilegier 1680 hade flottan förlagts till staden och ett politiskt-militärt centrum hade skapats. Handelscentrum i Blekinge var sedan den danska tiden staden Ronneby cirka tre mil väster om platsen för Karlskrona. Borgerskapet i Ronneby dominerades av tyska och holländska köpmän, men här fanns även skottar.²⁸ Tillsammans förfogade de över ett betydande handelsnätverk i Östersjön och kontakterna med Amsterdam var utvecklade. Med handelsprivilegier och skattelättnader skulle borgerskapet i Ronneby lockas över till den nya staden.²⁹

De första borgarna svor sina eder 1682 och redan på 1690-talet hade staden omkring 3 000 invånare; på 1770-talet överskreds troligen gränsen 10 000 invånare.³⁰ Den ed som handlare, köpmän, hantverkare och arbetskarlar svor band dem samman som borgare i staden. Eden ger vid första påseende ett intryck av egalitär gemenskap, vilket dock inte innebar att alla borgare i praktiken var jämställda. Staden hade som andra städer en intern borgerlig

28. Se Bengt Ankarloo, *Ronneby stadsbok 1634–1640*, Malmö 1996, flerst.

29. Janrik Bromé, *Karlskrona stads historia*, 1: 1680–1790, Karlskrona 1930, s. 70.

30. Lilja 2000, s. 404.

hierarki där en första gräns drogs mellan det "ringare" och det "förnäma" borgerskapet.³¹ Några av borgarna kallade sig exempelvis för "redare av noblessen".³² Köpmännen i staden kontrollerade, som på andra platser, hantverkarnas skrän.³³ Relationen mellan de mer besuttna och stadens fattigaste skikt skymtar ibland fram som något obestämt och hotfullt, som när stadens uppsyningsman över de fattiga krävde magistratens beskydd för att klara av sitt ämbete.³⁴ Staden kom genom sin militära och teknikinriktade produktion att få en tydlig genuskodning.

Rådhuset var männens arena även om kvinnor kunde göra sina röster hörda och de besatt en rättshabilitet som innebar att även pigors vittnesmål tillmättes betydelse.³⁵ Stadens juridiska uppdelning, med en civil och en militär rättsinstans, innebar att männen som arbetade på varvet eller var militärer vanligen dömdes av amiralitetsrätten. Kvinnorna däremot dömdes vanligen i kämnärsrätten. Av detta skäl framstår kämnärsrätten närmast som en kvinnoarena – det var vanligt att 70 till 80 procent av domarna som redovisas i saköreslängderna riktade sig mot kvinnor.³⁶ Den arena som står i centrum för denna undersökning, rådhusrätten och den allmänna rådstugan, var således männens och maktens arena.

När statsmaktens ambition att etablera den nya örlogsstaden formellt presenterades för borgarna i Ronneby inskräpte statsmaktens representanter den nya stadens regelverk och privilegier. Det skedde den 31 januari 1682 genom ett brev ställt till magistraten i Karlskrona. Samtidigt förmedlades innehållet i handelstraktaten mellan Sverige och Holland.³⁷ Den sistnämnda åtgärden kan ses som ett formellt tillkännagivande, men det kan också betraktas som ett incitament för borgerskapet. Nya handelsmöjligheter kunde öppna sig för lojala undersåtar. Men för att få del av detta krävdes att borgarna flyttade till Karlskrona och svor sin ed. Den första augusti 1682 kom en uppmaning till

31. Karlskrona stads rådsturätt, protokoll (hädanefter: KaRP) (mikrofilm) 25/11 1689, 15/6 1692, 14/9 1692, Karlskrona stadsbibliotek.

32. Christopher Osterman, Theodor Christophersen, Fredrik Schenk, Arnold von Schoting, Elias Christopher Strelner, Johan Hartlieff, vice amiral Cornelius Ankarstierna, vice amiral Petter Rosenholm, schoutbynachten Ankargrip, härardshövding Sven Adlerstierna, samt en medredare rådmannen i Karlshamn Jöns Jönsson;

Protokoll 14/8 1689, KaRP.

33. Protokoll 20/8, 8/10 1684, 10/11 1686, 3/9 1687, 13/2, 30/6, 28/11 1688, KaRP.

34. Protokoll 4/7 1688, KaRP.

35. Protokoll 27/6 1682, 11/4, 17/10 1691, 8/11 1692, 17/1 1693, KaRP.

36. Kämnärsrättens protokoll, saköreslängder 1706–1712 (mikrofilm), 20/8 1688, 3/9 1690, Karlskrona stadsbibliotek.

37. Protokoll 31/1 1682, KaRP.

borgarna att flytta och att svära sin ed. Denna anmodan följdes av flera där tonen hårdnade efter hand. Parallellt med dessa markeringar åskådliggjorde militärstaten, genom de handelskonflikter som redovisades i rätten, vad som gällde om borgarna ville ha maktens stöd för sin handel. Statsmakten inskräppte betydelsen av att ha giltiga pass för att få segla genom Öresund. I andra fall poängterades reglerna för hel respektive halv skattefrihet. Ibland redovisades namn på fartyg som tagits i beslag. I ytterligare andra fall handlade det om fartygslaster som belades med arrest därför att ägarnas uppsåt eller hemvist ifrågasattes.³⁸ Brev och uppmaningarna inskräppte allvaret i situationen – det gällde för invånarna att ställa sig lojala och svära sin borgared.

År 1686 nämndes i ett brev från Kungl. Maj:t att kronan var beredd att riva ner husen i Ronneby om invånarna inte godvilligt lämnade staden.³⁹ Men vid denna tid hade de ledande borgarna och köpmännen för länge sedan etablerat sig i den nya staden. Under 1682 och 1683 var brev, order och plakat förmedlade av statsmakten eller av generalguvernör Hans Wachtmeister ett dominerande inslag då rådhusrätten sammanträdde. Staden fogades in i ett svensk juridiskt sammanhang med domareder, förordningar och svensk juridisk processordning.⁴⁰ Den politiska situation som avtecknade sig under de första åren innebar att militära befattningshavare nästan ständigt var närvarande vid rådhusrättens förhandlingar.⁴¹ En aktör som blev allt mer aktiv på rådstugan var, från och med 1684, landshövdingen och amiralen Erik Sjöblad.⁴²

Inledningsvis var det militärstatens representanter som var drivande part på rådhuset. Det visade sig via brev, plakat eller genom landshövdingens direkta närvaro. Efterhand som allt fler borgare etablerade sig i Karlskrona började detta borgerskap dock självt ställa krav riktade mot de forna medbröderna i Ronneby. Skälet var att de kvarvarande i Ronneby utsatte Karlskronaborgarna för olaglig konkurrens. I september 1686 var det stadens äldste i Karlskrona som på borgerskapets vägnar krävde att man skulle utse personer som åkte till Ronneby för att undersöka den olagliga handeln. Man klagade därtill över att fiskalen inte utövade vederbörlig kontroll över handeln.⁴³ Den situation

38. Protokoll 24/1, 1/8 1682, 3/2, 30/8, 12/10, 24/10 1683, 28/2, 14/7, 20/8, 27/9 1684, 28/3, 29/7, 7/9, 9/9 1685, 3/7 1686, KaRP.

39. Protokoll 6/3 1686, KaRP.

40. Protokoll 13/3 1683, KaRP.

41. Protokoll 18/7, 1/8 1682, 28/6 1684, KaRP.

42. Protokoll 14/6, 8/7, 10/7, 8/9 1684, passim, KaRP.

43. Protokoll 1/9 1986, 30/10 1686, KaRP.

som utvecklades innebar att ett etablerat borgerskap i Karlskrona allt mer vände sig mot de forna bröderna i Ronneby och att de allt mer närmade sig statsmakten.

Konfliktkontext: exemplet Tore Christophersen

Tore Christophersen, son till en invandrad köpman från Böhmen, var vid Karlskronas etablering bosatt i Ronneby.⁴⁴ Under åren 1682–1684 var Tore Christophersens relation till borgerskapet i Karlskrona och statsmakten konfliktfyllt och han utmanade makten offentligt genom att trotsa den nya stadens handelsmonopol.⁴⁵ I november 1684 fick Tore Christophersen frågan om han ville bli borgare i Karlskrona. Han ställde sig tveksam till detta och förklarade att han var borgare i Amsterdam och att hans handelsverksamhet fungerade inom den överenskommelse som fanns mellan Holland och Sverige. Två år senare, 1686, valde han dock att bli borgare i Karlskrona, men under förutsättning att hans broder Jacob fick överta hans borgerskap i Amsterdam. Generalguvernören Hans Wachtmeister engagerade sig personligen i frågan och argumenterade för en lösning enligt Tore Christophersens förslag. Christophersen blev sedan borgare i Karlskrona.⁴⁶ Hans tvekan var begriplig: det politiska och ekonomiska läget i Östersjön var svårt att överblicka. Skulle det svenska väldet bestå?

Tore Christophersen var en betydande person. De sjöpass och certifikat som utfärdades för fartyg och frakter visar hur hans handelsflotta expanderade under perioden. Åren 1686–1692 begärde Christophersen sjöpass för en rad fartyg där han själv var redare eller var redare i kompani med andra borgare i Karlskrona. Sammanlagt kan femton olika fartygsnamn identifieras med ett tonnage som sträckte sig från 40 till 260 läster. Det tonnage som Christophersen var engagerad i kan beräknas till 1 224 läster.⁴⁷

Storleken på tonnage kan jämföras med hela Norrköpings handelsflotta, som 1674 var på 1 300 läster. Sveriges största skeppskompani, det i Stockholm

44. Bromé 1930, s. 399.

45. Protokoll 8/9 1682, 8/9, 23/4, 23/11 1684, se även 28/4 1686, KaRP.

46. Protokoll 8/9, 24/11 1684, 4/5, 18/8, 28/8 1686, KaRP. Angående Christophersen, se även Karl Bergman, "Bröd och brännvin: örlogsflottans försörjning och tidigmodern produktion", *Historisk tidskrift* 127, 2007.

47. Protokoll 20/11 1686, 23/2 1687, 10/11 1688, 21/1, 19/2 1690, 9/5, 12/10, 16/12 1691, 14/7, 20/4, 15/8 1692 KaRP; Attester till fribrev, Kommerskollegium, Huvudarkivet E III c, vol. 2–3, Riksarkivet; Attester till sjöpass, Huvudarkivet E III b, vol. 1–2, Riksarkivet; Bromé 1930, s. 430f. Det totala tonnage skall inte ses som ett exakt mått vid en given tidpunkt. Fartyg kan ha sålts eller gått under utan att det har återgivits i dessa källor.

baserade Västerviks skeppskompani, hade år 1666 en kapacitet på 2 700 laster.⁴⁸ Christophersen var även engagerad i ett tobaksspinneri i Karlskrona. Kontakterna med Holland var välutvecklade genom den egna handeln men också genom ingifte i den ledande handelsfamiljen i Karlskrona, den holländska släkten von Schoting.⁴⁹ Engagemang i en sådan storskalig verksamhet förutsatte goda relationer till statsmakten. De långväga handelsresorna till Sydeuropa för att köpa upp salt förutsatte tidvis att hans fartyg gick med i de konvojer som den svenska flottan organiserade.⁵⁰ År 1689 var Tore Christophersen den enskilt största leverantören i Karlskrona av varor till amiralitetet.⁵¹ När Hans Wachtmeister argumenterade för Christophersens burskap i Karlskrona bör han ha varit väl medveten om dennes betydelse för amiralitetet och staden.

Fartyg eller laster kunde tas i beslag och kungörelserna om avgående konvojer underströk behovet av att ha militärstatens beskydd. Militärstaten hade förmågan att hota enskilda handelsintressen men man hade samtidigt förmåga att ge beskydd. Argumenten kring denna problematik ställdes ut till offentligt beskådande på rådhuset. Det var upp till varje enskild borgare att dra sina egna slutsatser utifrån det scenario som uppställdes. För diverse småhandlare som seglade längs kusten var statsmaktens beskydd kanske inte det viktigaste för deras överlevnad, men för en köpman av Tore Christophersens dignitet var relationen till statsmakten av avgörande betydelse. Hans karriär och ställningstagande exemplifierar därmed hur en enskild borgare tvingades överväga och omvärdera sina lojaliteter. Christophersen valde i detta fall att närma sig den svenska statsmakten och överge de eventuella lokala lojaliteterna i sin förra stad Ronneby. Nya ekonomiska förutsättningar hade förändrat förutsättningarna för hans verksamhet och förverkliganden av egna privatekonomiska intressen måste relateras till det som militärstaten formulerade som rikets intresse.

Borgerskapets arena – kommunikation och offentlighet

Den fråga som inledningsvis förde parterna samman i en interaktionsprocess på rådhuset då den nya staden anlades var behovet av proviant till soldaterna och det arbetsfolk som skulle anlägga den nya örlogsbasen. Det innebar att

48. Leos Müller, *The merchant houses of Stockholm, c. 1640–1800: a comparative study of early-modern entrepreneurial behaviour*, Uppsala 1998, s. 180f.

49. Protokoll 8/10 1684, 7/5 1687, 9/5 1692, KaRP.

50. Protokoll 26/4 1690, 7/3, 26/7, 9/11, 12/11, 16/11, 28/11 1692, KaRP.

51. Amiralitetskollegium, Kammarkontoret, Serie BV 1689 I, Krigsarkivet.

militära företrädare mötte civila borgare i förhandlingar om mat och dryck till flottans behov. Mötena etablerade en ekonomisk relation mellan borgare och militärstat.⁵² Relationen mellan parterna utvecklades genom många konflikter och förhandlingar under den tioårsperiod som undersökts. Tvister om uteblivna leveranser, dåliga råvaror, produktionsproblem och ekonomiska mellanhavanden avlöste varandra.

Vid en första anblick förefaller det som om militärstaten enbart ställde krav och att borgerskapet tvingades underkasta sig dessa. Vid en närmare undersökning framträder andra komponenter i denna relation som bidrar till att fördjupa bilden. Varje tvist mellan borgare och proviantmästare inför rådhusrätten var också en förhandling där borgarna fick tillfälle att framföra sina krav; de gav sina synpunkter på stadens tillstånd och de diskuterade och argumenterade kring stadens privilegier.⁵³

Det handlade om sakliga rationella argumenteringar där borgarna uppenbarligen förväntade sig att statsmakten skulle ta intryck av deras sakskal. Förhandlingarna fördes på rådhuset, som var borgerskapets arena och mötesplats. De protokollförda diskussionerna vittnar om att den rättsordning som etablerats av städernas borgerskap erkändes av maktens företrädare. Alternativet hade varit ensidig maktutövning från militärstatens sida. En sådan utveckling kom dock inte till stånd. Borgerskapet kan sägas ha utmanat en utveckling mot en mer extrem absolutism. Egenskapen att just utmana monopoliseringen av makt och ett ensidigt företräde för en elit är något som kan ses som ett inslag i en framväxande borgerlig offentlighet.⁵⁴

Förhandlingarna på rådhuset fördes, får vi anta, inför en begränsad borgerlig publik. De förhandlingar som dokumenterades nedtecknades ofta i form av utförliga diskussionsprotokoll, vilka även borgare från utländska städer kunde begära utdrag från. Detta var dock förenat med vissa kostnader. I någon mening var alltså informationen offentlig. Men vi kan med största säkerhet också anta att rådhusförhandlingarna var ett återkommande samtalsämne på stadens gator och på krogarna. Ofta handlade det om påbud eller information som berörde köpmän och hantverkare i staden.

52. Protokoll 21/2, 28/2 1682 KaRP; se vidare Bergman 2007.

53. Bergman 2007 s. 7–10.

54. Peter Hallberg, *Ages of liberty: social upheaval, history writing, and the new public sphere in Sweden, 1742–1792*, Stockholm 2003, s. 36.

Offentlighet och information

En mängd uppgifter som av en senare tids betraktare förefaller vara av privat karaktär protokollfördes i stadens böcker och blev därmed offentliga. Bakom detta förfarande skymtar en logik. Burskapet, att bli borgare i en stad, innebar att en individ valde att träda in i en gemenskap med de förpliktelser och privilegier som gällde för denna. Ett vanligt förfarande då någon medgavs burskap, dock inte alltid, var att två löftesmän garanterade den sökandes ekonomiska habilitet för de sex år som burskapet gällde.⁵⁵ Detta ekonomiska åtagande garanterade att staden hölls skadeslös om något gick fel och allt måste därför protokollföras. På likartat sätt redovisades en rad viktiga ekonomiska band mellan individer i protokollen. Det handlade om förmyndarskap, arvsvister, giftermål, pantsatt egendom, och skulder.⁵⁶ Arrangemanget med förmyndare för omyndiga barn var en plikt och ett åtagande men det var också ett arrangemang som kunde innebära ekonomiska fördelar för förmyndaren – han fick på detta sätt tillgång till ett kapital som kunde sättas i arbete. Att detta var en accepterad ordning bekräftades av att förmyndaren kunde åläggas att betala ränta på det kapital han förvaltade.⁵⁷ Men räntekravet kunde också förhandlas bort mot att barnet garanterades en kristen uppfostran och fast skolgång. En sådan ekonomisk relation måste protokollföras. Inte alltför sällan ledde dessa ärenden till konflikter och protokollen fick rekapituleras.

De ekonomiska relationer som på detta sätt offentliggjordes ingick i en praktik eller en logik. Logiken förutsatte en person- och systemtillit, tro på skrivna offentliga dokument och det förutsatte en grad av offentlighet. Tillit (*trust*) kan i detta sammanhang formuleras som att man skaffade sig aktiv kunskap om en person och därmed blev den enskilda personens agerande mindre oförutsägbart.⁵⁸

En köpman, även en utländsk, som krävde ekonomiska garantier av en borgare i Karlskrona måste känna till vilka arvsanspråk och ekonomiska åtagande som var behäftad med personen i fråga. En förutsättning för att systemet skulle fungera var att kontroll och övervakning sköttes av en makt med legitimitet. Magistraten var den instans som fyllde denna funktion. Magistraterna i städerna runt Östersjön utfärdade också ofta olika typer av fullmakter som skickades mellan städerna, ett förfarande som inte bara förutsatte tillit

55. Protokoll 1/5, 9/6, 27/9, 8/10 1684, 31/1, 18/4 1685, 24/4 1686, 16/1 1692, KaRP.

56. Protokoll 27/7, 2/11 1685, 4/5 1686, 7/3, 5/5, 26/5, 8/6, 11/7, 7/11 1688, 4/9, 17/7, 18/10, 25/9 1689, 28/4, 6/9, 10/9, 13/9 1690, 4/2, 7/10, 2/12 1691, KaRP.

57. Protokoll 13/7, 7/5 1689, 13/10 1690, KaRP.

58. Müller 1998, s. 37.

till skriftliga dokument utan även tillit till magistrater i främmande städer.⁵⁹ Denna praxis visar hur magistraterna bekräftade varandra som legitima maktutövare. Kontroll av varor och personer kunde överlätas till den främmande stadens magistrat och man behövde inte personligen kontrollera detta. Detta var ett system vars makt och ekonomiska potential inte en auktoritär statsmakt helt kunde bortse från.

Ett annat exempel på den typ av rationalitet som styrde behovet av offentliga protokoll och accepterad auktoritet handlade om de jävsituationer som borgarna noggrant vakade över. Dessa ärenden fick ofta prövas i rådhusrätten.⁶⁰ Det var exempelvis självklart för den holländske handelsmannen Johan Michael Winklaer att i en tvist med Karlskronaborgaren Wilhelm Schlyter hävda att ingen som "njutit hans bröd" hade rätt att vittna i den aktuella saken.⁶¹ Det rättsliga systemet måste kunna garantera en rimlig säkerhet mot personliga favörer, nepotism eller jävsituationer för att handelssystemet skulle fungera. Publicitet och offentlighet var i detta sammanhang vapen som kunde användas för att demaskera eventuell korruption.⁶²

Borgarnas agerande vid uppfattade jävsituationer kan också tolkas som att de gav uttryck för en föreställning om en oberoende maktutövning och rättslig likabehandling. Rätten att ta del av denna likabehandling garanterades av att man var borgare, vare det svensk eller utländsk. Rättigheten var formulerad som en status eller en norm med den innebörd som ett internationellt kommersiellt förankrat borgerskap formulerat. Denna rättsuppfattning bars upp av en ekonomisk praxis, en logik där relationerna måste vara överblickbara och kalkylerbara. Samtidigt satte behovet av offentlighet tydliga gränser för vad som kunde anses som privat inom denna ordning.

Själva inträdeshandlingen, den ed som konfirmerade burskapet, inpräntade dessa viktiga borgerliga normer där den borgerliga gemenskapens plikter och rättigheter bands samman. Framför allt handlade det om ett inträde i en social gemenskap som var rumsligt förankrad i en given stad, även om det i denna inträdeshandling också ingick en lojalitetsförklaring till den svenska kungen. Men samtidigt var det centrala i burskapet också inträdet i en nationellt gränsöverskridande social kategori. Genom skriftliga dokument och eder lämnade man garantier som gjorde övergången till en ny gemenskap

59. Uppdrag i Amsterdam 24/11 1684, uppdrag i Hamburg 31/1 1685, Amsterdam 9/11 1685, magistraten i Lübeck ang. uppdrag i Karlskrona 8/1 1686 KaRP.

60. Protokoll 21/5 1686, 21/1 1689, 22/3, 2/4 1690, 9/12 1691, KaRP.

61. Protokoll 22/3 1690, KaRP. Winklaer blir sedan borgare i Karlskrona, KaRP 3/10 1691.

62. La Vopa 1992, s. 103.

möjlig. En grundläggande förutsättning för att denna handelsgemenskap skulle fungera var att det inom gemenskapen utvecklades en inbördes tillit. Tvisterna inför rådhusrätten och hur dessa återges i protokollen uttrycker borgerskapets strävan att lägga fast regler och normer för denna tillit.

Ju större likformighet och öppenhet desto lättare att kalkylera de ekonomiska risker som en individ ställdes inför. Ett brett deltagande av städer och borgare, oavsett nationstillhörighet, gav systemet hög legitimitet. En viktig ingrediens för att utveckla och understödja denna kultur av tillit var tillgången till information. Sådan kunde inhämtas via rådhusens protokoll; kopior kunde lösas ut och skickas vidare till personer i andra städer runt Östersjön. Beslut kunde också anslås offentligt utanför rådhuset eller läsas upp i predikstolen.⁶³ För att få tillgång till denna informationskälla hade de mer betydande handelsmännen från städerna runt Östersjön ställföreträdare närvarande i Karlskrona. Dessa uppträdde ofta i rätten som advokater eller som fullmäktiga för sina huvudmän.⁶⁴

Begrepp och ordval i protokollen antyder också en viss grad av offentlighet och tillgänglighet. Magistraten *publicerade* eller beordrade en *allmän publikation* av predikstolen och man lät *anslå resolutioner*.⁶⁵ Dokument som magistraten lät publicera kunde kompletteras med tillkännagivanden från predikstolen, adresserad till en publik i form av ett borgerskap. En del av dessa upplysningar handlade om information som brukades i vardaglig ekonomisk verksamhet. Kyrkan var en av flera arenor där viktiga ekonomiska underrättelser fanns tillgängliga. I denna mening fyllde kyrkan en funktion som ett tidigt massmedium.⁶⁶

63. För exempel på uttryck i rådhusprotokollen, se protokoll 31/1, 21/2 1682 ("publicerades"), 8/11 1682 ("anslag"), 14/11 1692 ("de vidlyftiga uppsatsers och skrifers kollationerande"), 8/12 1692 ("inlägga deras uppsats"), 31/3 1683 ("publicerades"), 27/7 1685 ("en allmän publikation"), 20/4 1689 ("proklamerandet"), KaRP.

64. För exempel där fullmäktige uppträder för handelsmän i andra städer, se protokoll 17/11 1684 (Lübeck), 9/2 1685 (Karlshamn), 1/4 1685 (Lübeck), 26/3 1685 (Amsterdam), 3/11 1686 (Lübeck), 4/4 1687 (Lübeck), 7/4 1687 (Hamburg), 2/5 1687 (Köpenhamn), 6/7 1687 (Amsterdam), 3/12 1687 (Wismar), 20/10 1688 (Helsingör), 10/4 1689 (Lübeck), 24/4 1689 (Lübeck), 13/5 1689 (Amsterdam), 6/7 1689 (Lübeck), 16/10 1689 (Amsterdam), 9/12 1689 (Lübeck), 10/5 1690 (Hamburg), 20/9 1690 (Lübeck), 25/10 1690 (Amsterdam), 15/11 1690 (Kalmar), 1/1 1691 (Lübeck), 14/2 1691 (Amsterdam), 16/3 1691 (Arnheim), 30/3 1691 (Amsterdam), 10/6 1691 (Lübeck), 22/8 1691 (Lübeck), 7/10 1691 (Lübeck), 27/1 1692 (Lübeck), 4/4 1692 (Holland), 14/5 1692 (Lübeck), 22/6 1692 (Lübeck), KaRP.

65. För begrepp och ordval som antyder offentlighet, se protokoll 31/1, 21/2, 8/11 1682, 31/3 1683, 26/8, 13/10 1684, 15/10 1692, 27/7 1685, 28/3 1688, 20/4 1689, 26/4, 23/6 1690, 13/6 1691, 15/9 1692, 20/9 1692, 15/10 1692, 27/7 1685, KaRP.

66. Elisabeth Reuterswärd, *Ett massmedium för folket: studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle*, Lund 2001.

En liten grupp borgare uppövade i denna process en vana att kritiskt granska och värdera skriftliga dokument – det handlade om att läsa kritiskt. De tjänstemän – protokollförarna – som arbetade i rådhuset formades i en borgerlig miljö och de avlönades av ett borgerskap. Sammantaget kan man tala om en borgerlig självverksamhet som hade sin legitimitet i det faktum att den i huvudsak styrdes av städernas borgare. Statsmakten hade inte denna verksamhet helt i sin hand även om dess strävan efter kontroll var påtaglig. I denna, begränsade, självverksamhet, låg en kritisk udd riktad mot alltför auktoritära ambitioner som kunde tänkas hota borgarnas ekonomiska verksamhet.

Skattekonflikten 1682–1693

Under hela den period som här studerats löpte en skattekonflikt där borgerskapet opponerade sig mot militärstatens anspråk. Skattekonflikten handlade om den huvudskatt som togs ut av ordinarie borgare såväl som av tjänstehjon och så kallade inhysingar. Konflikten länkades sedan samman med de ekonomiska krav som amiralitetet riktade mot borgare för det mjöl eller den malt som de hämtat ut för att brygga och baka till amiralitetet. Efterhand kom även stadens bristande uppbördssystem att ifrågasätts och bli en del i konflikten.

Den 10 januari 1682, medan Karlskronas magistrat ännu sammanträdde i Ronneby, begärde borgerskapet för första gången anstånd med skatten.⁶⁷ Mellan åren 1682 och 1693 återkom variationer på denna konflikt, order och uppmaningar från magistrat och landshövding åtföljdes av diskussioner och problem relaterade till hur den praktiska uppbörden skulle gå till.⁶⁸ Borgarnas huvudargument var att skatten stred mot stadens privilegium. När frågan diskuterades 1687 svarade borgerskapet med ”rop” och ”begäran” om att få se Kungl. Maj:ts order. Vice landshövdingen, som föredrog ärendet, och magistraten menade att det räckte med landshövdingens order.⁶⁹ Borgarna presenterade en egen förståelse av denna privilegiefråga och man hade en egen uppfattning om vad riksdagsbeslutet 1686 om skatten innebar. Utifrån detta argumenterade man mot militärstaten och man krävde, uppenbarligen, att maktens representanter skulle låta sig övertalas. Vid den allmänna rådstugan i februari 1693 redogjorde magistraten i detalj för 1686 års riksdagsbeslut om

67. Protokoll 10/1 1682, 17/1, 18/2, 26/3 1687, 14/2 1688, 22/9 1690, 9/1 1691, 7/1, 9/1, 2/4 1692, 27/2 1693, KaRP.

68. Protokoll 22/9 1690, 9/1 1691, 2/4 1692, KaRP.

69. Protokoll 5/4 1687, KaRP.

skatterna. Åter hänvisade borgerskapet till sin uppfattning att detta inte var förenligt med stadens privilegier.⁷⁰ Statsmaktens språkbruk blev med tiden allt skarpare – ord som ”prompt” betala, vid ”hård” ed, ”allvarlig förmaning” och ”varning” åtföljdes av hot om vitesföreläggande, utpantning och exekution.⁷¹

Magistraten skrev under de slutliga restlängderna för åren 1687–1691 den 14 november 1692 och order utgick om att soldater skulle åtfölja de uppbördsmän som hade att verkställa beslutet. I december samma år inkom stadskassörens räkenskaper. Den allmänna rådstugan den tionde mars 1693 dominerades helt av landshövdingens disciplinerande hållning. På punkt efter punkt återkom han till kraven på regler, rutiner och krav på pliktuppfyllelse, åtföljt av förmaningar och hot. Landshövdingen talade om den ”ultimata termin” då skatterna skulle vara inbetalda.⁷²

Den aktiva statsmakten, interaktion och polarisering inom borgerskapet

Magistraten var klar över att skattefrågan var kontroversiell. Vid två tillfällen förklarade man för borgerskapets äldste och andra som var delaktiga i själva skatteuppbörden att det som diskuterades i denna fråga på rådhuset skulle ske bakom lyckta dörrar.⁷³ Därmed infördes en begränsning av offentligheten.

Taxeringen av borgerskapet skulle genomföras av stadens äldste tillsammans med åtta män som valdes bland det *övriga* borgerskapet. Borgerskapet gjorde klart för landshövdingen att om man fick välja sina *egna* taxeringsmän skulle det vara svårare för de andra borgarna att undandra sig skatten eller att klaga över den.⁷⁴ Stadens äldste bestod av sexton personer, hälften hantverkare och hälften köpmän. Trots att denna församling innebar en bred representation valde magistraten att vidga kretsen ytterligare. Den utvidgade kretsen bestod av flera borgare som kan karakteriseras som representanter för det högre borgerskapet. Förfarandet att bredda kretsen av beslutsfattare tillgreps även vid andra typer av konflikter inom borgerskapet, exempelvis vid värderingar av gods eller hus där det fanns motstridiga viljor.

Borgare argumenterade på rådstugan för att statsmakten måste ta hänsyn till deras ”oförmåga” att betala skatter och avgifter.⁷⁵ Vid första påseende framstår det som om protesterna mot skatten främst kom till uttryck bland

70. Protokoll 27/2 1693, KaRP.

71. Protokoll 12/9, 13/9, 15/9, 20/9, 22/9, 24/10, 26/10, 9/11, 13/12 1692, 27/2, 24/3 1693, KaRP.

72. Protokoll 14/11, 17/12 1692, 10/3 1693, KaRP.

73. Protokoll 6/4 1687, 15/2 1688, 16/9 1692, KaRP.

74. Protokoll 5/4 1687, 14/2 1688, 7/1, 9/1 1692 KaRP.

75. Protokoll 15/8 1688, 23/6 1690, 9/1 1691, KaRP.

det gemena borgerskapet. Andra uppgifter tyder dock på att konflikten inte på ett så rätlinjigt sätt gick mellan fattigare och rikare borgare. När landshövdingen i september 1692 ville ha en redogörelse för vilka som inte betalat skatten konstaterade magistraten att det till största delen var det "förnäma" borgerskapet som ännu resterade och som inte godvilligt ville betala.⁷⁶

Konflikten blev utdragen. En möjlig orsak till det segdragna förloppet var kanske att en tillräckligt stor del av det förnämare borgerskapet var engagerat i konflikten med statsmakten. De åtgärder som vidtogs för att bredda deltagandet och insynen i själva taxeringen antyder att krafter både inom borgerskapet och bland företrädare för statsmakten ansåg det viktigt att undvika en upptrappning av konflikten. Borgerskapet använde uppenbarligen förslagen om bredare representation och ökad offentlighet som ett vapen, men också som en konfliktlösningsmetod. Samtidigt fanns det ledande borgare som accepterade en begränsning i offentligheten, en offentlighet bakom lyckta dörrar.

Hur skall denna interaktionsprocess förstås? Varför inlät sig militärstaten i dessa oändliga förhandlingar där dess agerande dessutom protokollfördes? Orsaken bör sökas i det förhållandet att borgerskapet förhandlade utifrån en maktposition. Det var i besittning av något som militärstaten behövde. Flottans uppbyggnad och försörjning förutsatte borgerskapets medverkan och det förutsatte i sin tur ett intakt internationellt handelsnätverk.

Den rådande maktsituationen där ett självmedvetet borgerskap strävade efter att hävda sig mot militärstatens centralistiska ambitioner var inte något som statsmakten stillatigande betraktade. Det försiggick en kamp om borgerskapets arena där statsmakten försökte utvidga sin kontroll över staden. I Karlskrona, som i andra städer, stred parterna om tillsättningen av borgmästare och rådmän. Dessa tillsättningsärenden formade en diskurs där begrepp som sedvana, merit, kunglig fullmakt och privilegier stötte mot varandra och där parterna intog motstridiga ståndpunkter, allt under nogsamt protokollförande.⁷⁷ Vid ett tillsättningsärende "konfererade och rådslogo" landshövding och magistrat; resultatet blev ett gemensamt förslag om rådmän.⁷⁸ Vid en annan tillsättning lade landshövdingen fram ett eget förslag utan att borgerskapet protesterade.⁷⁹

76. Protokoll 14/9 1692, KaRP.

77. Protokoll 21/1 1689, 1/2, 29/11 1692, KaRP.

78. Protokoll 21/1, 31/1 1691, KaRP.

79. Protokoll 27/7 1692, KaRP.

Byråkratisering, professionalisering och gränsen mellan privat och offentligt
 Under 1680-talet framgår det av protokollen att uppbördssystemet i staden inte fungerade på det sätt som landshövdingen förväntade sig. Skattemedlen samlades bara in till en del och det kunde ta lång tid innan pengarna redovisades för magistraten. Ofullständig betalning, förseningar, upprättandet av restlängder och borgare som bestred skatterna medförde att kassören aldrig kom in i tid med fullständiga slutredovisningar. Uppbördssystemet innebar att skattemedel under långa tider fanns i tjänstemännens eller uppbördsmännens händer. Det innebar att medlen kunde användas och omsättas i privata affärer. När landshövdingen 1693 riktade allt skarpare kritik mot borgarna för deras försummelse var han tydlig med att publika medel inte fick användas för privata ändamål.⁸⁰ Statsmakten tvingade därmed fram en offentlig diskussion, på borgerskapets arena, om förhållandet mellan enskilda angelägenheter och rikets intressen. I en elementär mening handlade detta om det offentliga relation till det privata.

Landshövdingen ökade trycket mot uppbördsmän och tjänstemän under perioden. En uppbördsmän tvingades avgå eftersom han inte lyckats göra reda för räkenskaperna och en stadstjänare belades med reseförbud i avvaktn på att räkenskaper redovisades.⁸¹ Landshövdingen och magistraten ställde tillsammans krav på att stadstjänstemännens löftesmän skulle avlägga ordentliga eder, och de förtydligade att löftesmännen skulle vara redliga män med verifierat god ekonomi.⁸²

Den höga konfliktnivån innebar en press mot enskilda rådmän. De rådmän som tillträdde sina poster under 1692 markerade att de inte kunde ikläda sig ansvar för de brister som hade kommit i dagen då dessa uppstått före deras ämbetsperiod.⁸³ Denna ståndpunkt kan tolkas som att rådmännen framhävde det egna individuella ansvaret – de var inte kollektiva företrädare för stadens köpmän och hantverkare. Det innebar också att samtalet om den offentliga maktutövningen fick en tydligare accentuering: det var inte längre möjligt för ett lokalt borgerskap att ensidigt bestämma hur stadens medel skulle hanteras.

Skattekonflikten kom även att aktualisera gränsförskjutningen mellan privat och offentligt på andra sätt. Vid ett tillfälle trängde stadsvaktmästaren

80. Protokoll 24/3 1693, KaRP.

81. Protokoll 30/9, 14/7, 14/11, 18/11, 22/11 1692, KaRP.

82. Protokoll 12/10 1685, 23/5 1687, 28/4 1690, 14/7 1692, KaRP.

83. Protokoll 14/3, 21/3, 24/4 1693, KaRP.

med sin handräckning in i murarmästare Kolbs hus för att verkställa en skatteindrivning. Kolb och hans hustru motsatte sig magistratens rätt att beskatta honom då han menade att han lydde under amiralitetet. Exekutionsgruppen tog sig handgripligen in i huset; nogsam beskrevs i protokollet hur några personer hoppat över ett plank och själva öppnat porten för de övriga. Därefter tog de sig objudna in i huset för att företa en utpantning. Vid exekutionen hade hustrun i huset skällt ut gruppen både på svenska och på tyska. Hustru Catharinas uppträdande försvarades sedan med att hon var van vid ett annat "manér" från sin uppväxt i Holland. Stadsvaktmästaren hade stött i golvet med sin stav utan att för den skull ha fått ordning i huset.⁸⁴ Borgare Kolb och hans hustru agerade som om deras integritet hade kränkts. Den noggranna beskrivningen av hur tjänstemännen trängde in i huset framhäver att en gräns hade överträtts. Makten hade i Catharina Kolbs tolkning invaderat den privata sfären. Catharina Kolbs försvar för sitt agerande, att hon inte var van vid sådant manér, kan vara ett uttryck för detta. Som en jämförelse kan anföras att i tyska städer uppstod under slutet av 1600-talet konflikter där skrän och gillen ansåg sig ha rätt att tränga in i hemmen och visitera dessa. Borgarna som motsatte sig detta menade att beteendet bröt mot husfriden.⁸⁵ Exemplet visar hur uppfattningar om offentligt och privat ställdes mot varandra och det bör ha funnits goda skäl till varför denna konflikt blev så noggrant nedteknad i protokollet. Om det varit en okontroversiell fråga hade fallet sannolikt fått en mer rapsodisk återgivning.

Stadsvaktmästaren hade inne hos familjen Kolb stött med sin ämbetsstav i golvet, vilket var ett sätt att ge eftertryck åt hans offentliga maktutövning. Vid ytterligare ett annat exekutionsärende hamnade denna ämbetsymbol i blickpunkten. Två handelsmän hade slagit ned stadens fiskal och tagit från honom hans stav. Brottet bedömdes som fridsbrott och böterna blev ansevärdiga.⁸⁶ Att ämbetsstaven hade en stark symbolisk kraft framgår av andra exempel, då man i protokollen framhävde hur denna överlämnades till den nyutnämnda tjänstemannen.⁸⁷

Ämbetsstaven var en markör för den offentliga maktutövningen. Borgare som angrep tjänstemän med denna maktsymbol utmanade den offentliga makt som magistraten företrädde. De tjänstemän som attackerades hade

84. Protokoll 17/1, 18/1, 21/1, 1/2, 31/5 1693, KaRP.

85. Philip R. Hoffman, "In defence of corporate liberties: early modern guilds and the problem of illicit artisan work", *Urban history*, 2007.

86. Protokoll 3/12 1692, KaRP.

87. Protokoll 30/9, 14/7, 14/11, 18/11, 22/11 1692, KaRP.

svurit sin ed inför magistraten och de hade utrustats med en symbol för sin position. Denna ceremoni kan ses som ett uttryck för hur dessa tjänstemän i staden, i något som liknar en övergångsrit, tog ett steg bort från det gemena borgerskapet och anslöt sig till eller underkastade sig stadens elit – den elit inom borgerskapet som allt mer närmade sig statsmakten.⁸⁸ Ceremonin blev till en distansering från en grupp och till en inkludering i en annan och det gav uttryck för en rörelse där privata och kollektiva intressen bröts mot en uppfattning om den offentliga makten.

Under slutet av 1692 och under första delen av 1693 intog landshövdingen den ledande rollen vid de allmänna rådstugorna när skattefrågan var uppe till behandling. Kraven på en uppryckning av uppbörden åtföljdes av en generell kritik mot hur magistrat och borgerskap skötte sina ämbetsplikter. Regler för hanteringen av kopior, attester, protokollsutdrag och restlängder inskräpades, rådmännens och borgmästarnas arbetsinsats slogs fast, antalet dagar då de förväntades vara i rätten poängterades och även den mängd tid som de kunde förväntas vara i rätten varje dag lades fast.⁸⁹

De krav på regler och rutiner som följde i kölvattnet på skattekonflikten är exempel som skulle kunna ingå i beskrivningar av hur en byråkratisering – eller en förbyråkratisering – och professionalisering bryter in under denna tid, i enlighet med Max Webers klassiska studie i detta ämne.⁹⁰ Karlskrona var en av flera städer i Sverige under denna tid som, utifrån Sven Liljas karakteristik, kan benämnas dynamiska städer där både uppbörds- och exportfunktioner möttes. Det var en typ av städer som expanderade starkt under 1600- och 1700-talet.⁹¹ Denna dynamiska tendens bör ha bidragit till att en professionaliseringstendens fick ett starkt genomslag. Utvecklingen kan också, som La Vopa påpekat, beskrivas som att nya meritokratiska ideal hävdades och det plebejiska skildes ut från det nya som växte fram.⁹²

Avslutande diskussion

Den undersökning som redovisats här återger mötet och interaktionen mellan militärstatens företrädare och det borgerskap som flyttade till den nya

88. James Lee, "Ye shall disturb noe mans right: oath-taking and oath-breaking in late medieval and early modern Bristol", *Urban history*, 2007, s. 31.

89. Protokoll 15/10 1690, 14/9, 29/10, 29/11 1692, 24/3, 3/4, 24/4, 14/12 1693, KaRP.

90. Se Pär Frohnerts diskussion angående Webers teori och dess tillämplighet på tidigmoderna svenska förhållanden. Pär Frohnert, *Kronans skatter och bondens bröd: den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719–1775*, Lund 1993, s. 5–9.

91. Lilja 2000, s. 282.

92. La Vopa 1992, s. 95.

staden Karlskrona 1682. Undersökningen omspannar drygt tio år från 1682 fram till 1693. Teoretiska utgångspunkter har hämtats från ett internationellt forskningsläge som har det gemensamt att man utifrån en Habermas-kritisk läsning funnit ett behov av ett vidgat kommunikationsbegrepp. Med ett vidgat kommunikationsbegrepp blir det möjligt att undersöka och analysera frågor om offentlighet, rationalitet och kommunikation även under tidigmodern tid. En viktig underliggande frågeställning inom denna kritiska riktning har varit att man eftersträvat en forskningsdiskussion om hur ett samband mellan det tidigmoderna och det moderna kan ha sett ut inom detta område. Något tillspetsat kan frågan ställas huruvida 1800-talets borgerskap ensamt var en förlösare och en befriare från ett absolutistisk förflutet. Eller fanns det en auktoritär påverkan som färgat av sig på den demokratiska utvecklingen och det moderna. När det gäller det nordiska forskningsläget får dessa tendenser eller läsningar en speciell accentuering då borgerskapet och städerna har ansetts vara av tämligen ringa betydelse. Det har medfört att även borgerskapet och dess betydelse för formandet av en politisk kultur har kunnat om inte helt negligeras så åtminstone tonas ned.

Genom att bryta med en alltför stelbent kronologisk uppdelning öppnas för nya tolkningar av det vi kan uppfatta som nationella särdrag i den politiska kulturen. Vilket blir då utfallet om detta forskningsperspektiv appliceras på en svensk tidigmodern kontext?

Om vi väljer att betrakta borgerskapet i Karlskrona under den aktuella perioden som ett *svenskt* borgerskap och om vi karakteriserar staden som en *svensk* stad, begränsad och reglerad av en nationell kontext, då framstår detta borgerskap möjligen som oansenligt och utan större politisk kraft. Men den analys som företagits ger stöd för ett antagande att borgerskapet i Karlskrona innehade en icke oansenlig maktposition, vilken kunde användas i förhandlingarna med den svenska statsmakten. Maktpositionen baserades på delaktighet i ett handelsnätverk i Östersjön med starka förgreningar till Holland. Hade detta nätverk raserats av en oförsiktig statsmakt hade det fått betydande konsekvenser för den svenska flottan. Den kommunikativa praktik som utvecklades inom borgerskapet var präglad av en ekonomisk praxis som var funktionell i detta internationella handelssammanhang. Den ekonomiska rationalitet, den form av offentlighet, den tilltro till och användning av skriftliga dokument som borgerskapet företrädde hämtade sin legitimitet från det faktum att det var en accepterad praxis i städerna runt Östersjön. Det var en praxis med en legitimitet som inte ens en absolut statsmakt kunde förbise

utan konsekvenser. Ett alltför auktoritärt agerande mot detta borgerskap hade kunnat påverka handelssituationen i Östersjön och därmed försvårat försörjning och expansion av den svenska flottan.

Även statsmakten förhandlade utifrån en maktposition. Hänsyn måste tas till borgerskapets position och styrka men det innebar inte att statsmakten underordnade sig borgerskapet. En dialogisk ordning etablerades utifrån denna maktkonfiguration. Som undersökningen visat kunde statsmakten långsiktigt påverka maktförhållandena till sin fördel och den kunde åstadkomma maktförskjutningar till sin fördel. Samtalet om privat och offentligt antyder en sådan maktförskjutning till statsmaktens fördel. Borgerskapets enskilda eller kollektiva agerande konfronterades med en föreställning om den offentliga maktutövningen. En konsekvens var att borgerskapets kollektiva agerande och den inbördes solidariteten trängdes tillbaka. Statsmaktens strävan till professionalisering och ökad byråkratisering visar också hur borgerskapets strävan till större självständighet trängdes tillbaka. Borgerskapets bruk av offentligheten lyckades statsmakten delvis begränsa. Offentligheten som ett medel för en artikulerad gemenskapsformering inom borgerskapet och som ett vapen mot statsmakten hade inget verkligt genomslag. I stället polariserades eller förstärktes en polarisering inom borgerskapet.

Den undersökning som redovisats är en enskild fallstudie, vilket begränsar generaliserbarheten. Undersökningen, tillsammans med det internationella forskningsläge som redovisats, antyder dock att det borde vara fruktbart att gå vidare med undersökningar av hur den svenska formen av absolutism i mötet med ett borgerskap bidragit till att forma en politisk kultur. Förhoppningsvis skulle ytterligare undersökningar kunna kasta nytt ljus över det modernas förankring i en tidigmodern politisk kultur.

The burghess and the military state:
The political culture of the early modern state.

The investigation of the establishment of the naval base in Karlskrona in the years 1682 to 1693 serves as a case study of how Swedish burghesses' confronted representatives of the Swedish military state. It demonstrates how despite limited numbers the citizens of Karlskrona nonetheless had a strong position in their negotiations with the state because of their integration in a Baltic and Dutch network of cities and citizens.

This network of cities and citizens had developed a communicative practice characterized by openness, rationality and the faith in, and use of, written documents. The Swedish military state needed access to this network in order to develop and maintain the navy and therefore could not adopt too authoritative measures to alter its practice of communication.

But the state also negotiated from a position of strength. A dialogical order was established on the basis of a configuration of power. This meant that the state could influence and displace power relations in the sphere of the burghesses to its advantage. The discourse on private and public was displaced and the public exercise of power pushed back conceptions of the private. The investigation invites discussion about the roots of the modern in an early modern political culture where the interaction between the burghesses and an authoritative state was important.

Keywords: The early modern era, public sphere, absolutism, burghesses, urban history, Karlskrona, communicative practice, military state.